

ALISHER NAVOIYNING "LISON UT -TAYR" ASARI TAHLILI

Farg'ona davlat universiteti Filologiya
fakulteti filologiya va tillarni o'qitish:
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
3-bosqich talabasi Akbaraliyeva Feruza

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" asaridagi yetti vodiy tavsifi, g'oyaviy yo'nalishi va ramziy mazmuni tahlil qilinadi. Asarda qushlar sayohati orqali insonning ma'naviy yetuklikka erishish yo'lidagi izlanishlari badiiy talqin etilgani ko'rsatiladi. Maqolada Husayn Boyqaro davridagi tasavvufiy qarashlar, ayniqsa Attorning "Mantiq ut-Tayr"iga tayanilgan badiiy an'analar ochib beriladi. Qushlar obrazining ramziy ma'nosi, Simurg' timsolining ruhiy poklanish va ilohiy haqiqatni topish g'oyasi bilan bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, asarning ma'rifiy ahamiyati, Navoiy tomonidan ilgari surilgan insonning komillik sari intilishi haqidagi fikrlar tahlil etilib, "Lison ut-Tayr"ning o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotidagi o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, "Lison ut-Tayr", tasavvuf, badiiy ramz, Simurg', komillikka intilish, ma'naviy kamolot, mumtoz adabiyot, timsollar talqini.

Annotation : This article analyzes the main theme, ideological direction, and symbolic content of Alisher Navoi's "Lison ut-Tayr." The work interprets the spiritual journey of birds as an allegory of human striving for moral and spiritual perfection. The article highlights the Sufi worldview of the Husayn Bayqaro era and discusses the literary traditions drawn from Attar's "Mantiq ut-Tayr." Special attention is given to the symbolic meaning of the birds, the figure of the Simurgh, and its connection to the ideas of inner purification and the quest for divine truth. The study also emphasizes the educational significance of the work and substantiates the role of "Lison ut-Tayr" in the development of classical Uzbek literature through Navoi's philosophical reflections on human perfection.

Keywords: Alisher Navoi, “Lison ut-Tayr,” Sufism, symbolism, Simurgh, spiritual perfection, moral growth, classical literature.

Kirish: Lison ut-tayr (arab. – „Qush tili“) – Alisher Navoiyning dostoni o‘zbek mumtoz adabiyoti va o‘zbek adabiy tilining muhim yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Asar 1498 – 99-yillarda fors shoiri Fariddin Attorning „Mantiq ut-tayr“ asari ta’sirida yozilgan. Navoiy asar syujeti va bosh g‘oya xususida Attorga izdoshlik qilgan. „Lison ut-tayr“ – falsafiy doston bo‘lib, shoir unda majoziy obrazlar, qahramonlarning sarguzashtlari orqali tasavvufiy g‘oyalarini ifodalagan. Navoiy asarda Xudo tashqarida emas, sening o‘zingda, degan fikrni olg‘a suradi. Shu yo‘sinda insonni ulug‘laydi, uning kamolotga erishish yo‘lini yuksak she’riy mahorat bilan bayon etadi. Asarning barcha g‘oyasi odamning tarbiyasini ko‘rsatishga qaratilgan. „Lison ut-tayr“ dostoni 3598 baytdan (176 kichik bobdan) iborat bo‘lib, aruz vaznining ramali musaddasi maqsur (foilotun – foilotun – foilon) vaznida yozilgan. Asardagi boblar alohida epizodlardan, savol-javoblardan, kichik hajmli hikoya va masallardan tashkil topgan. Asardagi hikoyalarda Navoiy buyuk hikoyanavis sifatida ko‘zga tashlanadi.

Hazrat Navoiy “Lison ut-tayr” orqali turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini yuksak darajada namoyon etib, tasavvufning murakkab g‘oyalarini keng ommaga tushunarli va ta’sirchan taqdim etilgan. Asarda har bir qahramon – qushning ramziy xarakteri va ularning Simurg‘ni izlash yo‘lidagi sayohati insonning ma’naviy kamolotga intilish jarayonini ifodalanadi. Ushbu doston faqat badiiy asar emas, balki falsafiy-fikriy meros sifatida ham ulkan ahamiyatga egadir. Har bir qush insonning ma’naviy fazilatlarini yoki kamchiliklarini ifodalaydi, Yetti vodiy esa ma’naviy o‘shir bosqichlaridir. Bu ma’naviy o‘shir insonga xos bo‘lib, qushlar orqali ramziy ifoda etilgan.

Insonga nasihat qilish uchun hayvon va qushlardan foydalanish sharq mumtoz adabiyotining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Hudhud Simrug‘ni izlash yo‘lidagi qiyinchiliklari haqida qushlarga hikoyalar aytib beradi. Hudhud qushlarga haqiqiy

manzilga yetish uchun Yetti vodiyni bosib o'tish kerakekanligini aytadi va bu vodiylarning har biri o'ziga xos sinovlar va ruhiy poklanish bosqichlaridaniboratligini tushuntiradi. U Simurg'ni izlash yo'lidagi qiyinchiliklarni va har bir qushning o'z nafsini yengishi zarurligini ta'kidlaydi. Safar boshlanishida qushlar o'zlarining zaifliklari, qo'rquvlari va dunyoviy bog'liqliklari tufayli ikki o'rtada qolishadi. Bulbul dunyoviy muhabbatga, go'zallik va ohangga bog'langan. Tovus jannatga qaytishni orzu qiladi, bu esa dunyoviy baxtni afzal ko'rishni ifodalaydi. To'tiqush abadiy hayot istagini ifodalaydi va o'limdan qo'rqadi. Boyqush boylikka va moddiy xazinalarga bog'langan. Burgut balandlik va kuchni qadrlaydi, shon-sharafga mahkam bog'langan. Hudhud bu bahonalarga qarshi falsafiy javoblar beradi va ularga dunyoviy istaklarning vaqtinchalik ekanligini, haqiqiy maqsadesa ilohiy haqiqatga yetishish ekanini tushuntiradi. Hudhud har bir qushga Yetti vodiyni orqali o'tish uchun ruhiy va aqliy kuch kerakligini tushuntiradi. Bu vodiylarga yetib borish va ulardan o'tish uchun qushlar nafs, qo'rquv va dunyoviy bog'liqliklarni yengishi kerak bo'ladi. Hudhudning gaplari ularni maqsad sari ruhlantiradi va Simurg'ni izlashga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi. Shunday qilib, vodiylarga kirishdan avval qushlar o'z hayotlarini va maqsadlarini qayta ko'rib chiqadilar. Bu holat ularning haqiqiy izlanish uchun tayyorgarlik bosqichi bo'lib, ma'naviy safarning boshlanishini belgilaydi.

1. Talab vodiysi – qushlarning Simurg' vasliga talabgorligi bilan bog'liq bo'lib, Navoiy bu vodiyni shunday ta'rif beradi: "Chun talab vodiysi qo'ysang qadam, Olling' har dam kelur yuz ming alam. Molu mulku har nedur solikka band, To'rt takbiri fano urmoq baland. Ul yorug'lug' shavq o'tin tez aylagay Kim talab raxshin sabukxez aylagay. Ajdahodin yetmagay ko'ngrundan ranj, O'yla bo'lmish bo'lg'ay ul mash'uf ganj"

Talab vodiysi haqiqatni izlash yo'lidagi birinchi bosqich bo'lib, bu yo'l azob va mashaqqatlar bilan to'lib-toshgan edi. Bu vodiyni bosib o'tuvchi solik dunyoviy orzu-havaslardan, mol-dunyodan, shuningdek, kufr va iymondan voz kechib, faqat haqiqatga intilish ishtiyoqi bilan yo'lga chiqishi kerak bo'ladi. Yo'ldagi barcha qiyinchilik va to'siqlarni ortda qoldirgan kishi ilohiy nurga yetishadi. Bu nur solik

qalbida shavq alangalatadi va maqsad sari intilishnikuchaytiradi. Haqiqiy talabni topgan kishi uchun mashaqqatlar osonlashadi, tog'lar daladek, yirtqichlar esa chumolidek ko'rinadi. Nihoyat, bu bosqichda kufr va iymondan yuqori darajaga erishilib, solik ilohiy haqiqat sari bir eshikni ochadi va ilohiy birlikka yo'l oladi. Talab vodiysi insonning haqiqat sari bo'lgan izlanishining boshlanishi va asosiy sharti sifatida tasvirlanadi.

Bir qudratli podshoning go'zal va zebo o'g'li bor edi, uning husni va qaddiga butun olammaftun edi. Shahzoda bir kuni sahroda xalq orasida ishq tufayli zor va beqaror bo'lib yotgan ikki oshiqni ko'rib, ularni huzuriga olib kelishni buyuradi. Shahzoda ulardan birini zindonga tashlatadi, ikkinchisini esa itboqarlik xizmatiga tayinlaydi. Ikkisi ham qiyinchiliklar va mashaqqatlarga bardosh berib, ishq yo'lida sodiqliklarini saqlab qoladilar. Zindondagi oshiq qamoqda bo'lsa ham, shohning ishq bilan o'zini baxtiyor his qiladi. Itboqar oshiq esa, shohning itlariga xizmat qilishni sharaf deb biladi. Ularning sadoqatli va fidoyi so'zlarini yashirincha eshitgan shahzoda bundan xursand bo'ladi va ularni yuksak darajaga ko'tarib, eng yaqin mahramlariga aylantiradi. Hikoyatdan kelib chiqadigan xulosa shuki, sadoqat, fidoyilik va ishq yo'lida qiyinchiliklarga sabr qilishning ilohiy haqiqat sari eltuvchi yo'l ekanini ko'rsatadi. O'z talabida qat'iyatli va ixlosli bo'lgan kishi oxir-oqibat maqsadiga erishadi.

2. Ishq vodiysi– bu vodiya qushlarning qalbini Simurg'ning ishq band etadi, ular o'zlarini va dunyoni unutadilar. Chun Talab vodiysini qilding tamom, Quyug'ung ul dam Ishq vodiysig'a gom, Dema mash'al shu'layi ofoqso'z. Ishq aro har kimsa darxur bo'lmag'ay, O'tqa loyiq juz samandar bo'lmag'ay. Kuymagan ishq ichra ermas ishqboz, Oshiq ermas, ulki ermas jongudoz"

Ishq vodiysi solikning talab vodiysini bosib o'tganidan keyingi bosqich bo'lib, u inson ilohiy haqiqatga yanada yaqinlashtiradi. Ishq – so'nmas mash'al, butun olamni yorituvchi vayondiruvchi qudratdir. Ishqqa faqat mard, jasur va fidoyi kishilar munosibdir. Bu yo'lda inson o'z nafigidan kechib, yonib-yonib maqsad sari intiladi. Ishq yo'lida bo'lish parvona kabi yonish vao'zini qurbon qilishni talab qiladi. Garchi

tashqi go‘zallikka ega bo‘lgan kapalak chiroyli ko‘rinsa-da, u parvona kabi yonishga qodir emas. Shuningdek, ishq yuki har kimga ham yengil emas; ishqo‘z yo‘liga sadoqatli va pok oshiqni talab qiladi. Haqiqiy oshiq uchun ishq yo‘li sabr va mashaqqatyo‘li bo‘lib, u nafaqat ko‘ngilni, balki butun vujudni yonib-kuyishga undaydi. Ishqning otashiinson qalbini ajdar nafasi kabi butkul yondiradi, uning qalbida yonish chaqmoq singari kuchlibo‘ladi. Kimki ishq olovida yonishga tayyor bo‘lmasa, uni haqiqiy oshiq deb hisoblab bo‘lmaydi. Ishq vodiysi – bu fidoyilik va o‘zlikni qurbon qilish pog‘anasidir. Unda solik o‘z joninimaqsad yo‘lida fido qilib, yorning ilohiy nuriga intiladi. Haqiqiy ishqni faqat o‘zini butunlayberishga tayyor bo‘lgan oshiq his qila oladi. Ishqning mohiyati – bu o‘rtanish va o‘zlikdankechishdir. Inson o‘zlikdan kechsagina haqiqiy ishqqa yetishadi. Mazkur vodiy tavsifi uchun Hazrat Alisher Navoiy Asma’iy bilan bog‘liq hikoyatni keltiradi. Hikoya ishq yo‘lining murakkabligi, fano darajasidagi fidoyilik va uning azoblari haqida chuqur ramziy tasvirni beradi. Asma’iy Haj safarida go‘zal bir manzilga duch keladi va u yerda chashma boshida ishq azobidan iztirob chekayotgan kishining yozgan savolini ko‘radi. Ushbu savolda ishqning sabru qarorni yo‘qotuvchi holati va uning chorasini so‘ralgan bo‘ladi. Asma’iyunga sabr qilish va ishq yo‘lidan qo‘rqmaslikni maslahat beradi. Ertasi kuni Asma’iy yana o‘sha joyga kelganda, boshqa savolni ko‘radi. Bu safar savolda ishq tufayli sabru chidamni yo‘qotgan, muhabbatni yashirin saqlay olmaydigan, lekin vaslga erisholmagan oshiqning holati aks etadi. Asma’iy bunday vaziyatda oshiqning o‘z jonini taslim qilib, ishq azobidan xalos bo‘lishini maslahat qiladi. Keyingi kuni Asma’iy qaytib kelganda, oshiq uning maslahatiga amal qilib, o‘zini toshga urib halok bo‘lganini ko‘radi. Oshiqning qonidan chashma suvini lolagun rangga bo‘yab atdan qattiq ta’sirlanadi, motam tutadi va oshiqni dafn etadi.

Xulosa: Hazrat Navoiyning “Lison ut-tayr” dostoni insonning ma’naviy takomilga yetish yo‘lini ramziy shaklda namoyon qiladi. Yetti vodiy – talab, ishq, ma’rifat, istig‘no, tavhid, hayrat va faqr-u fano – har biri insonning ruhiy va ma’naviy rivojlanish bosqichlarini tushuntiradi. Bu vodiylardan o‘tish insondan nafsni yengish, ilohiy haqiqatni anglash va dunyoviylikdan voz kechishni talab qiladi. Yakuniy

bosqichda, faqr-u fano vodiysida, inson o'zligini yo'qotib, Haq bilan birlashadi va haqiqiy abadiy mukammallikka erishadi. Ushbu vodiylar har biri alohida bir ma'noni anglatib, insoniyatni ilohiy haqiqat sariyo'naltirish va ma'naviy yuksalish yo'lini ko'rsatishda ulkan ahamiyat kasb etadi. Bu doston o'zida nafaqat ma'naviy, balki chuqur falsafiy va irfoniy tushunchalarni mujassam etilib, ma'naviy kamolotga erishishga chorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. "Lison ut-tayr". Alisher Navoiyning 20 jildlik Mukammal asarlar to'plami 12-j. (T., 1996)
2. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. – Toshkent, 2019. – B. 171.
3. Navoiy Alisher. Lison ut-tayr (nasriy bayoni bilan)-Toshkent.